

De onderduik, Joden die van elders in Nijmegen onderdoken

Versie 11 april 2023. Een correctie bij Debora. Onderduikers die we niet vermeldden in de vorige versie zijn onder meer: Jack Simon Cohen, Moritz Cohen, Mozes Dessaur, Mietje Polak, Pinas Dessaur, Hanna Keizer, Maurits van Thijn, Lucy Levy, Robert Lissauer, Lodewijk Lissauer, Ellie Rubens, Wiesje Prins, Ellen-Marie Vogel.

In dit overzicht hebben we gegevens bij elkaar gezet over Joden die zeker of zeer waarschijnlijk van elders in Nijmegen of directe omgeving onderdoken. Dit overzicht is zeker niet volledig. Over de meeste personen en hun ervaringen in deze jaren is meer te vinden in de Namenlijst op deze site (onder het thema: 'Wie'). We noemen hen allen onderduikers, maar laten we daarbij bedenken dat het in een aantal gevallen gaat om zeer jonge kinderen, die hier ondergebracht werden. Bij arrestaties noemen we soms de namen van de betrokken agenten van de gemeentepolitie Nijmegen. Het gaat dan om mensen als Verstappen, De Ruiter, Hidskes, Spee, en Wiebe.

In een naschrift gaan we kort in op mensen die in Nijmegen hulp boden aan deze onderduikers.

Het is lastig om een doorwrocht artikel te schrijven over dit thema. Uit de aard der zaak ontbreken vaak de relevante documenten. Aanvullende gegevens zijn zeer welkom.

Helena Abram (31 maart 1931, Amsterdam) en haar moeder **Catharina Speelman** (11 juli 1906) zaten ondergedoken bij H. Split en de reiziger en corrector J. H. Kettenis op de Heiweg 119. Zij keerden echter in de loop van 1943 terug naar Amsterdam en werden daar na verraad door Roza Busnach, die vaker voor de SD werkte, opgepakt bij Magdalena Swarts.

Van **Maurits (Max) Agsteribbe** (10 maart 1910, Amsterdam), **Mietje Philips** (9 september 1915, Zutphen), **Robert Agsteribbe** (Zetten, 17 juli 1944), **Joseph Agsteribbe** (9 maart 1910, Amsterdam), **Betje Leeraar** (13 mei 1904) waren Maurits en Joseph tweelingbroers. Zij duiken - Maurits vanuit Arnhem en Joseph vanuit Amsterdam - met hun vrouwen Mietje en Betje op meerdere plaatsen onder en zitten op zeker moment samen bij A. Albrecht op de Hatertseweg 544 in Nijmegen. Als ze daar weg moeten, gaan Joseph en Betje mee met Willebrordus de Kadt naar Arnhem. Hij werkt echter voor de SD en verraadt hen, en ze worden in Auschwitz vermoord. De Kadt poogt later ook met succes Albert Cohn te laten oppakken. Kort daarna wordt De Kadt zelf door het verzet geliquideerd op de Willemsweg. Maurits en Mietje gaan dan eerst onder meer naar Jan van Strien van de Trouwgroep op de Broerdijk 73, naar het verzetsechtpaar Judith Dekker en Ben Companjen op de Hatertseveldweg 314 en vervolgens naar Antoon Jaspers en zijn vrouw Johanna Teijken op de Hindestraat 32. Tijdens de onderduik in Nijmegen raakt Judith in verwachting. De vrouw van Leo Derks brengt, als verpleegster verkleed, Mietje naar Zetten, naar het 'Tehuis voor ongehuwde

moeders'. Zij moet daar doen alsof ze zwanger is van een Duitse militair. Haar kind Robert wordt er geboren.¹

Rebecca Bamberg (vrouw van Leeuwe, 27 september 1869, Amsterdam) zit aanvankelijk ondergedoken bij dominee F. van Iterson op de Berg en Dalseweg 93. Als diens huis gevorderd wordt door de *Wehrmacht*, moet zij daar weg en zij komt dan bij A. W. Müller (weduwe van Metsch) aan de Ubbergseveldweg 47. A. Peeters van de Broerdijk leidt de politie naar Van Iterson, die vervolgens doorslaat en het nieuwe onderduikadres doorgeeft, waar Rebecca op 13 februari 1944 wordt opgepakt. Peeters verraadt meer onderduikers maar komt kort erna in kamp Oranienburg terecht en reist door naar Oekraïne. Van Iterson komt na de oorlog voor het gerecht. Rebecca wordt vermoord op 6 maart 1944. Zie ook nog bij Elisabeth en Hendrina Seemer. Ook op 13 februari worden onder meer Leentje Cohen en Jacob Levitus opgepakt als gevolg van hetzelfde verraad.²

Esther Bamberger (12 augustus 1943, Amsterdam) kwam amper zes weken oud terecht in het weeshuis van Kamp Westerbork. Ze werd van daar eind 1943 ontvoerd door verzetsstrijdster Sietske Hoekstra, die haar onderbracht in Nijmegen bij haar nicht An Jansen en diens man Ep Brendel op de Haagbeukstraat 21. Ep moest later ook onderduiken. Op 27 april werden Esther, An Jansen, haar zus Dien en diens man Gerard naar het Huis van Bewaring in Arnhem gebracht. Op 8 mei 1944 werden An en Dien naar Kamp Vught overgebracht en Esther op die dag of vlak erna naar Kamp Westerbork. Zij werd toen weer daar naar het weeshuis gestuurd en op 4 september 1944 werd zij naar Theresienstadt gedeporteerd. Zij heeft dat kamp overleefd en is na de oorlog naar Engeland geëmigreerd. An stierf in KL Ravensbrück.

Matthijs Benjamins (16 november 1877, Amsterdam) die in april 1940 was verhuisd van Nijmegen naar Minervalaan 38, Amsterdam, maar nog tot de confiscatie zijn zaak in Nijmegen aanhield, dook hoogstwaarschijnlijk onder bij zijn procuratiehouder, Houwen, Hertstraat 32, Nijmegen.

A.L. Blankstein gaf na de bevrijding als zijn adres op Dorpsstraat 116, Neerbosch; zie rapport 5 van het Centraal Registratiebureau voor Joden. We hebben hierover geen nadere details. Neerbosch was een dorp in de gemeente Nijmegen en is nu een wijk.

Volgens een systeemkaart van de JCC uit 1947 verbleef **Elisabeth Boeken** (23 juli 1941) bij J.A. Busser op de Vossenlaan 177 in Nijmegen. Busser is als bouwkundige werkzaam bij een levensverzekeringsmaatschappij. Wij vermoeden dat zij daar als baby was ondergebracht, maar nader onderzoek is hier vereist.

Carla Bonn (12 september 1937) wordt na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend bij mevrouw Suringa op de Ubbergseveldweg 47, waar zij, nemen we aan, was ondergebracht. Het is mogelijk dat zij verbleef bij A. W. Müller (weduwe van Metsch), die daar in de oorlog woonde. Haar vader werd

¹ Zie ook het interview met Mietje Philips op deze site.

² Zie ook het artikel *De onderduik, Joodse inwoners van Nijmegen die proberen te ontsnappen* op deze site en het artikel *Stolpersteine - Vossenlaan 28 (Levitus, Cohen)*.

vermoord in KL Buchenwald, haar moeder in KL Auschwitz, haar broer werd ondergebracht in Amstenrade.

Erich Bromberg (26 mei 1891) woonde voor de vervolgingen met zijn vrouw Rebecca Coini op de Statenlaan 80 in Bussum. Hij was volgens een door hem afgelegde verklaring aan de commissaris MG Nijmegen, Kuyper, ondergedoken geweest in Nijmegen en omgeving. In zijn verzoek aan Kuyper vraagt hij om inlichtingen over zijn vrouw. Rebecca was ondergedoken op de Waterweg 9 in De Bilt. Zij was daar op of rond woensdag voor Pasen opgepakt (dat is 21 april 1943) en overgebracht naar de Gestapo, Euterpestraat Amsterdam.

Johanna Bronkhorst (6 februari 1888, Nijmegen) en **Israël de Jong** (23 augustus 1884) woonden in Utrecht en zaten ondergedoken bij Gerritje Malgo en haar man, de kantoorbediende C. Metzger, van Slichtenhorststraat 40, zo verklaart Metzger na de oorlog tijdens het vooronderzoek tegen Wiebe inzake de arrestatie van hun dochter Sophie en haar man Nathan de Vries. Ook Israël legt een verklaring af in die zaak. Kort voor de bevrijding gaan zij via Arnhem naar Hilversum. Daar worden zij bevrijd. Een zoon en een dochter overlijden in de Shoah en talloze andere verwanten.³

Tweede van links: Johanna. Israël staat in het midden. Om hen heen hun vier kinderen. Van hen vluchtte Jaap naar Zwitserland, Hans keerde terug uit Auschwitz; Sophie en Albert kwamen om in de Shoah.

Siegfried van Coevorden (28 april 1916, Coevorden) en **Martha van Kleef** (29 september 1918, Den Haag) wonen in Utrecht en worden op 5 mei 1944 door Verstappen, Wiebe en Hidskes opgepakt bij de architect H. Wijnacker op de Tooropstraat 8. De agenten vinden daarbij een notitie die leidt tot vijf arrestaties in Zeist en Soesterberg. Van deze arrestanten, onder wie de zus en zwager van Siegfried, ontsnappen er twee, drie anderen zullen worden vermoord.

Anna-Simone Cohen (14 januari 1910) en **Guusje Cohen** (1930) worden na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend bij hun tante Marie-Louise Constant aan de Groenestraat 290. De man van Constant, Israël (Julius) Cohen, was al in 1942 als 'strafgeval' naar Auschwitz gedeporteerd.⁴ Moeder

³ Zie meer over hen in *Stolpersteine - Vossenlaan 257 (De Vries en De Jong)*.

⁴ Zie daarover het artikel *Stolpersteine - Groenestraat 290 (Julius Cohen)*.

Anna-Simone woonde met haar zoon Guusje in Wageningen op de Beuningstraat 22. Ze hadden via verzetsmensen in Wageningen op meerdere onderduikadressen gezeten. Zaten ze vlak voor de bevrijding bij Constant en haar kinderen of gingen ze er na de bevrijding heen na elders ondergedoken te hebben gezeten? De kinderen van Israël en Marie-Louise maken in naoorlogse interviews geen gewag van de onderduik. De zus van Anna-Simone, Sophia, werd wel opgepakt in Wageningen.

Jack Simon Cohen (Rotterdam 7 juli 1927) wordt volgens een getuigenis op Yad Vashem door de groep van Jan en Abraham de Haan en Elise den Herder in 1942 per trein van Den Haag naar Nijmegen gebracht. Op zeker moment wordt hij daar verraden en daarom brengt Jan de Haan hem vervolgens naar een nieuw adres in Amersfoort. Zijn zus Ellen Vera (Rotterdam, 1 augustus 1925) en Jack Simon overleefden de oorlog, maar hun ouders Salomon Cohen en Nellij Leuvenberg (van het Proveniersplein 10c in Rotterdam) werden vermoord in Auschwitz.

Moritz Cohen (17 september 1919, Amsterdam), Vaalrivierstraat 14 h, Amsterdam geeft iets voor april 1945 als zijn adres op: Maasstraat 32, Nijmegen. Onderduikgevers moeten geweest zijn het paar Johannes Scheers (Nijmegen, 3 mei 1914) en Wilhelmina Peters (Ravenstein, 7 februari 1915). Scheers was eerst fabrieksarbeider en later glazenwasser. Kort na de bevrijding trouwt Moritz in Nijmegen met Christina Christ, die op de Maasstraat schuin aan de overkant woonde.

Sara Cohen (11 december 1881, Amsterdam) woonde in Amsterdam en was de zus van Leentje Cohen (vrouw van Jacob Levitus) van de lunchroom aan de Grote Markt, die beiden opgepakt werden. Sara zat ondergedoken bij het paar F. Huijding, broodbezorger, en A. De Vet en hun kinderen aan de Van Goorstraat 73. De man van Sara, Joseph Piller en haar zoon Leo Piller waren in 1942 gedeporteerd en vermoord. Een dochter was geëmigreerd naar Argentinië. Sara overleed in 1980.⁵

Sara Cohen

Jacob Croonenberg (19 februari 1905), **Sara Groenteman** (26 januari 1904) en hun zoon **Jacques Croonenberg** (24 maart 1932) woonden in Amsterdam op de Roerstraat 42II en doken in Nijmegen onder. Hij was een reiziger in manufacturen. Ze worden op 25 januari 1944 opgepakt door de agenten van de Politieke Dienst Verstappen en De Ruiters voor de SD en waarschijnlijk eerst overgebracht naar Arnhem en van daar op 8 februari 1944 naar Westerbork.⁶ Wij kunnen niet achterhalen op welk adres zij werden gearresteerd. Sara en Jacques worden vermoord op 6 maart 1944 in Auschwitz en Jacob gaat daar in quarantaine tot 3 april 1944 en wordt ergens vóór eind juli 1944 vermoord.

⁵ Over haar ook in het artikel *Stolpersteine - Vossenlaan 28 (Levitus, Cohen)*.

⁶ De arrestatie wordt vermeld in *Dagboek Recherche* (RAN 85, inv.nr.3923).

Mozes Dessaur (12 augustus 1916) en **Mietje Polak** (9 januari 1918) zaten met hun zontje **Pinas Dessaur** (5 november 1942, Den Haag) ondergedoken bij de bloemist Jos Meinen, Dikkeboomweg 27. Dit blijkt uit een verklaring die zij kort na de oorlog aflegden. Hoe het precies gegaan is, weten we niet, maar zo goed als zeker is de kleine Pinas toen in januari 1943 te vondeling gelegd voor de deur van het Beatrix Kindertehuis aan de Zevenheuvelenweg in Groesbeek. Elisabeth Voorhoeve (1909) was de dag ervoor door iemand uit het verzet gewaarschuwd dat er iets stond te gebeuren. In het Tehuis kreeg hij de schuilnaam Job Courage en iedereen noemde hem "Jobje." Hij wordt na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend Nieuwe Nonnendaalseweg 63, Nijmegen. De vader van Mozes heette ook Pinas en werd vermoord op 8 oktober 1942, drie weken voor de geboorte van de kleine Pinas.

Mozes en Mietje, rechts samen met Pinas. Eronder het Kindertehuis, Zevenheuvelenweg, Groesbeek.

Mina van Dijk (13 mei 1886, Geffen) en haar dochter **Miep van Dijk** (4 september 1918) worden na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend op de Oranjesingel 12. Het is nu onzeker of zij daar of elders in Nijmegen e.o. zaten ondergedoken. Zij woonden voor de oorlog beiden op de Courbethstraat 11, Amsterdam.

Clara Drielsma (16 februari 1910, Elst) en haar moeder **Esther Elte** (Alkmaar, 16 september 1874) doken samen op de tweede kerstdag in 1942 onder. Tot dan had Clara als waarnemend hoofd van de Joodse School een *Sperre*. Ze woonden tot dan samen in Elst, een broer van Clara was daar al opgepakt en gedeporteerd. Op 21 januari 1943 staan hun namen al in een politiebericht. Zij doken onder op diverse plaatsten in Nijmegen, o.a. op de Tooropstraat (Kersten), Berg en Dalseweg (Van de Ploeg) en het langst bij de kapper Bongaards, Lage Markt 45. Esther overleed er op 7 juli 1944 net in de week dat er aanslagen waren op Duitsers en NSB'ers en er overal huiszoekingen

werden gehouden. Haar moeder werd daarom onder de keldervloer begraven. Clara verhuisde na de oorlog naar Oss.⁷

Ber Drukker uit Amsterdam, Amsteldijk 97 III, penningmeester AJC en publicist, verklaart na de oorlog ondergedoken te zijn geweest in Nijmegen bij de arts J. Bol, Fransestraat 81, van 3 januari 1943 tot 4 februari 1944.

Roosje Eichenwald (26 augustus 1895, Neede) en haar dochter **Diena Maas** (19 september 1920, Groenlo) waren aanvankelijk vanuit hun woonplaats Groenlo naar de zus van Roosje in Nijmegen gegaan. Diena liet zich nog inschrijven in Nijmegen. Roosje kwam later, nadat haar man en zoon na een oproep naar een werkkamp te gaan, waren ondergedoken. Ze hielden zich vervolgens verborgen bij de familie Snabel aan de Dr. Jan Berendstraat 20. Roosje staat al vermeld in een opsporingsbericht van 13 augustus 1942 en Diena op 21 januari 1943. Ze worden na verraad door hoogstwaarschijnlijk Hendrik Van Maanen uit Barneveld, die dan zelf gedetineerd is in Kamp Vught, door twee agenten uit Ede opgepakt in de woning van Snabel rond 18 januari 1944. Ze verblijven dan drie weken in het Huis van Bewaring in Arnhem en gaan op 8 februari naar Westerbork. Op 3 maart worden zij naar Auschwitz gedeporteerd. Diena zal van daar terugkeren, Roosje niet.⁸

Maja Eisendraht (28 maart 1917) en haar moeder **Sortine Juchenheim** (9 april 1887) zaten ondergedoken in Berg en Dal bij de zussen Van Pelt, Berg en Dalseweg 22, nu: Oude Kleefsebaan (waarschijnlijk nr. 22). Maja sprak met de SD'er Gerrit Gerritsen (Nijmegen, 1922) over haar positie en over die van haar familie zonder door te hebben wat voor figuur hij was. Zij werd in mei of juni 1943 opgepakt en als gevolg ervan ook haar beide zussen, die een schuilplaats hadden gezocht in Amsterdam en Utrecht. Haar vader had zich in oktober 1942 van het leven beroofd. Aangezien de zussen Van Pelt Gerritsen niet vertrouwden, werd voor Sortine een nieuw adres gezocht en wel bij Niek de Bruin, Bosweg 6; erna ging ze nog naar Zeist en Utrecht. In de wetenschap dat haar dochters waren gearresteerd, meldde een wanhopige Sortine zich daarna bij de politie. Ze hoopte met hen te worden herenigd in Westerbork. Maar zij zou hen daar niet weerzien. Tegen Gerritsen wordt na de oorlog de doodstraf geëist; dat wordt levenslang en in 1958 is hij weer vrij.

⁷ Zie ook het artikel *Van school gestuurd* en met name het getranscribeerde en geannoteerde oorlogsverslag van Clara Drielsma, beide op deze site.

⁸ Zie ook *Dagboek van Diena Maas*, het verslag dat Diena schreef over deze ervaringen, op deze site.

Maja Eisendraht, Ber Drukker en Diena Maas.

G. Franschman Wij hebben geen andere gegevens over hem dan de verklaring van de pensionhoudster Hendrika Ziel (Tweede Oude Heselaan 532) op 10 april 1946: "In de bezettingsjaren 1940-1944 heb ik in mijn woning onderdak verleend aan Joden en wel aan een Jodenjongen, genaamd G. Franschman, wonende te 's-Gravenhage."⁹

Adolf van Gelder (3 mei 1923) staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Zijn nieuwe adres is hier: Burghardt van de Berghstraat 84, Nijmegen. Zat hij hier ondergedoken? In de loop van 1945 gaat hij weer naar Amsterdam.

David Salomon Gersons (7 november 1872, Tiel) woonde op de Heiligestraat 6 in Tiel. Hij wordt op 5 juli 1943 gearresteerd en op 15 juli 1943 overgebracht van Arnhem naar Westerbork. Hij dook onder bij familie Maquelin op Reestraat 8 in Nijmegen. Daar bleef hij 14 dagen, vanwaar hij naar Linne in Limburg vertrok. In februari 1943 ging hij vanuit Linne naar Batenburg. Ook daar kon hij niet lang blijven en ging in juni 1943 terug naar de familie Maquelin aan de Reestraat. David Gersons zat het laatst ondergedoken bij het gezin van Jacoba Meijer en haar man P.C. van der Molen op de Hazenkampseweg 135. Op 5 juli 1943 wilde hij weer per trein naar Wijchen reizen, maar wordt dan op het station herkend door de NSB-banleider Verstegen uit Nijmegen, die er een agent bij roept. Hij en ook zijn huishoudster Anna Wiedmaier en de twee laatste onderduikgevers worden dan naar het Huis van Bewaring in Arnhem gebracht. David wordt vermoord op 23 juli 1943 in Sobibor.

David Gersons

Isabella Gotlieb (Grave, 3 maart 1892) - zij hoorde bij de grote familie Gotlieb uit Grave van wie er velen in Nijmegen woonden, haar man **Barend Velleman** (9 februari

⁹ Nationaal Archief, CABR, Verklaringen tijdens vooronderzoek tegen Wiebe.

1886) en hun zoon **Arno Velleman** (Amsterdam, 8 april 1922), doken samen onder bij de groentehandelaar V. M. van Duijghuizen aan de Molenweg 19-21, de commies van de Electriciteitswerken A. Jaspers en zijn vrouw op de Hindestraat 32 en daarna bij de typocalculator H. Jansen en zijn vrouw Anna Loomans (23 januari 1901) op de Wolfskuilseweg 151. De bakker J. Bedeaux van de Hatertseveldweg hielp hen. Zij worden bij H. Jansen op 6 april 1944 opgepakt door Verstappen na verraad door de vrouw van de eerstgenoemde onderduikgever en worden alle drie vermoord.

Clara Koekoek (4 januari 1888), haar man **Andries Velleman** (Alkmaar, 22 november 1887), hun zoon **Jacob Velleman** (Schagen, 22 augustus 1918) en zijn geliefde **Selma Kattenburg** werden op 4 november 1943 opgepakt bij de groenteboer V. M. van Duijghuizen aan de Molenweg 19-21. Na de arrestatie werden grote hoeveelheden geld en kostbaarheden in Amsterdam geroofd door Wiebe, Verstappen en anderen.¹⁰ Clara, Jacob en Andries worden vermoord, over het lot van Selma kunnen wij niets met zekerheid zeggen. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om Rosalinde Kattenburg (31 maart 1914), die volgens een Rapport van het Rode Kruis op 19 november 1943 is vermoord.

David de Levita (5 augustus 1926) van de Sarphatistraat in Amsterdam staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Zijn nieuwe adres is hier Driehuizerweg 46. Mogelijk zat hij daar in Nijmegen ondergedoken. Hij was kennelijk familie van Catharina Godefroi (wier moeder ook De Levita heette), die hier woonde.

Resy Grünberg, haar man **Samuel Jakobs**, hun zonen **Manfred** en **Norbert Jakobs** en hun nicht **Rose Jakobs** waren in 1938 vanuit Oldenburg naar Nijmegen gevlucht en woonden erna in Den Bosch. Zij doken onder bij Hinrichs op de Berg en Dalseweg 3. De jongens krijgen in oktober 1942 een nieuwe schuilplaats in Hintham en Rose gaat die maand naar het onderduikadres waar haar ouders **Aron Jakobs** en **Frieda de Vries** en haar broer en zus **Edith Jakobs** en **Bert Jakobs** al verbleven, bij Driessen en Jansen aan de Nieuwe Holleweg in Beek-Ubbergen. Zij doorstaan de oorlog maar Rose wordt net na de bevrijding dodelijk getroffen door een granaatscherf.¹¹

¹⁰ Over die roof ook iets in het boek *Jodenjacht* (red. Ad van Liempt), zij het dat de gegevens daar niet exact zijn. Meer erover in de Namenlijst, o.a. onder Velleman en Kattenburg.

¹¹ Zie ook: Rose Jakobs, *De roos die nooit bloeide*, 1999 (dagboek) en Anneke Nolet, *Onderduiken in Nijmegen*, in: NUMAGA (64) 2017.

Lea Haagman en Rose Jakobs (r).

Lea Haagman (Rotterdam, 6 juli 1917) dook, naar wij aannemen, zonder haar man **Benjamin van Sister** (Amsterdam, 12 januari 1912) onder bij haar broer Willem Haagman aan de De Génestetlaan. Willem was gehuwd met een niet-Joodse partner. Lea wordt in januari 1943 op straat opgepakt omdat zij zonder Jodenster rondliep. Er is na de oorlog gezegd dat zij de situatie niet meer kon uithouden. Haar broer wordt enkele dagen opgesloten in het Huis van Bewaring in Arnhem. Door een familielid wordt gezegd dat ook de waarschijnlijk elders ondergedoken Benjamin zich vervolgens zou hebben aangegeven; begin april wordt hij in Westerbork geregistreerd, maar Lea was toen al gedeporteerd. Mogelijk dook Willem na de gebeurtenissen zelf weer onder in Tilburg.

Suzanna Stodel (Norderney , 18 december 1889) en haar dochter **Jeanette Hoffmann** (Amsterdam, 11 september 1921), beiden uit Amsterdam, zijn in Nijmegen op de dag van de grote razzia van 17 november 1942 en worden dan gearresteerd. Ze waren er zeker ondergedoken, maar wij weten niet waar. “Dan nog de volgende jodinnen, die uit Amsterdam gevlucht, alhier zonder ster werden aangetroffen en daarom gearresteerd waren,” schrijft het hoofd van de afdeling Bevolking, Frans Wilbers, op de lijst met arrestanten van die nacht. Ook zij worden tezamen met 194 Nijmeegse Joden op 18 november 1942 vanuit de Gemeentelijke HBS naar het station gebracht en van daar naar Westerbork.

In het gezin van **Raphael Israël** en **Schravesande** zouden vier familieleden van Raphael op de Hazenkampseweg ondergedoken hebben gezeten. Een zou er zijn overleden en de anderen poogden naar Zwitserland te ontkomen. Gegevens in: Bart Janssen, *Het verdriet van Nijmegen 1940-1945*, p.1229; de verhalen komen van toenmalige buurtbewoners. Helemaal duidelijk is dit niet. Raphael zelf wordt opgepakt en is gedeporteerd naar KL Auschwitz, waar hij – als enige inwoner van Nijmegen – op 27 januari 1945 wordt bevrijd. Het gezin moest al begin 1943 verhuizen en de kinderen gaan op zeker moment naar een tehuis. Misschien hebben de verwanten voor korte tijd bij hen verbleven vóór de gedwongen verhuizing.

Abraham de Jong (Rotterdam, 18 mei 1913) zat volgens meerdere secundaire bronnen ondergedoken aan de Daalseweg in Nijmegen. Hij woonde per 19 april 1943 in de Pretoriusstraat 54 II in Amsterdam. Hij was de man van man van Elly Wijller, vader van Nechama de Jong (8 januari 1941). Het gezin had een *Sperre*. Abraham poogde nog

op de Barneveldlijst te komen, maar dat lukte niet. Hij ging in september 1944 van Nijmegen naar Eindhoven. Volgens bepaalde bronnen, o.m. Philip Staal, *Roestvrijstaal*, was hij in die periode in Engeland, maar dat lijkt uitgesloten. Hij richtte tijdens de oorlog mede het blad Le-Ezrath Ha-am op.

Fanny Josephus Jitta (Amsterdam, 2 oktober 1886) was in Nijmegen ondergedoken bij Maria Maessen, pensionhoudster Berg en Dalseweg 130. Ze wordt opgepakt door Wiebe op 4 oktober 1943.

Fanny

Wiebe staat toe dat ze nog een korte brief schrijft vanuit het politiebureau in Nijmegen aan een zekere Jan, met o. m.: "4 Oct 1943. Beste Jan, Ik ben verraden en zit op het politiebureau in Nijmegen (door Tromp uit Gestel). Heb jij de bewijzen van Ariërschap van de Koseniks en kun je mij helpen? Adriaan's grootmoeder was Portugeesch Salvadary. Tracht me te redden en probeer of ik in Barneveld kan komen. De burgemeester v. Gestel telephoneerde indertijd met Frederiks en die zei dat er plaats was, maar de familie moest aanvragen. C.D.S. deed dat zonder succes omdat ik ondergedoken was. Nu dat ik weer mijn eigen naam heb kan ik het misschien. De commissaris v. politie, die net hier was geeft me goede hoop dat ik met die bewijzen eerst naar B. kan komen en dan vrij kom, zonder ster mag lopen. Aan Brenger dezès, den Heer Wiebe, kun je die bewijzen sturen. Adres hoofdbureau v. politie Nijmegen. Waarschijnlijk kom ik nog even bij Mevr. v. Laar om mijn boeltje te pakken. Schrijf me daarheen. Berg en Dalseweg 130. Hartgr. Fanny." Ze is dus verraden door iemand met de naam Tromp uit St. Michielsgestel, van wie wij nu verder niets weten. De gegevens in de brief zijn nu voor ons verder moeilijk te interpreteren. Wij weten niet wie de geadresseerde Jan is, noch op wie gedoeld wordt met 'Kosenik', noch waarop gedoeld wordt met de term of naam Salvadary. Adriaan moet wel Adriaan Oppenheim zijn, haar ex-man. B. is mogelijk maar niet zeker Bühe, de *Judensachbearbeiter* van de *Aussenstelle* Arnhem. Mevr. van Laar is de pensionhoudster Maessen, hier aangeduid met de naam van haar man. De burgemeester van St. Michielsgestel was toen H. Roelofsz. Om andere redenen werd hij onder beheer gesteld na de oorlog. Fanny wordt vermoord op 19 november 1943. Wiebe en De Ruiters gaan nog naar Den Haag om meer dan f 8000 en andere goederen in beslag te nemen bij de arts Ittmann en bij Josine Maas-Geesteranus.

Elisa Judelewsky (Antwerpen, 21 jul 1912) zat ondergedoken aan de Nijmeegsebaan bij Nijmegen, waarschijnlijk dus in Heilig Landstichting. Zij was de schoonzus van Betje Blok. Haar man Nathan Blok overleed in KL Sachsenhausen in oktober 1942.

Rachel de Wilde (Amsterdam, 29 januari 1900), haar man **Lion Kalf** (7 november 1897) en hun twee kinderen **Ida Kalf** (16 maart 1927) en **Alfred Kalf** (Den Bosch, 26 juni 1929) gingen op 9 april 1943 naar een bovenhuis op de Voorstadslaan 201 of op de

Waterstraat 124 daar vlakbij in Nijmegen omdat zij daar een onderduikadres hadden geregeld. De onderduikgeefster, H. van Haren, had echter tevoren Verstappen ingelicht die hen, op weg van het station naar het opgegeven adres, nabij de Hezelpoort oppakte. Alle vier werden zij vermoord op 30 april 1943 in Sobibor. Van Haren gaat erna in het huis van het gedeporteerde gezin Minco wonen op de Lange Hezelstraat en begint er waarschijnlijk een soort bordeel.

Alfred Kalf (op foto links: helemaal rechts) en Ida Kalf (foto rechts: in het midden)

Hanna Keizer (Haarlem, 1897) geeft in 1945 aan dat haar man **Maurits van Thijn** (4 mei 1891) in 1943 in Nijmegen is overleden. Maurits stond in Zutphen, waar zij woonden, geregistreerd op het deportatieoverzicht als 'onvindbaar'. Zij waren in Nijmegen ondergedoken bij Bram Hopman (Amsterdam, 4 april 1894) en Elberta Meinen (Amersfoort, 30 juli 1896) op de Beemdstraat 25. Bram werkte als conducteur Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij in Hilversum en bij de NS en was een actief lid van de CPN.

Maurits overlijdt tijdens de onderduik. Hij werd toen door de onderduikgever Hopman in een doos achterop zijn fiets gezet en begraven op het land van een boer, waarschijnlijk nabij Malden. Na de oorlog is hij herbegraven op het Israëlitisch Kerkhof in Nijmegen (Postweg). Daar is sinds kort (zomer 2022) een provisorisch grafmonument ingericht.

Hanna Keizer vertrok enige tijd na de dood van haar man naar een ander adres, maar we weten niet welk. Wel zo goed als zeker in Zuid-Nederland, omdat zij bij de gemeente Nijmegen in februari 1945 aangifte doet van de dood van haar man, toen Nijmegen bevrijd was maar Zutphen nog niet.

Vera de Lange (20 augustus 1919) woonde met haar ouders op Jan van Eijckstraat 5 in Amsterdam. Zij was huisverpleegster in dienst van de Joodse Raad. Zij staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden (CRJ) in Eindhoven. Haar nieuwe adres is hier Javastraat 63. Het is niet zeker dat zij en ook Jacob Vecht hier zaten ondergedoken. Het opgeven van een adres aan het CRJ is hiervoor wel een aanwijzing, maar geen bewijs. Bovendien weten wij niet zeker wie er in het pand woonden tussen juli 1942 en mei 1945, dus wie dan de onderduikgevers zouden zijn geweest. Vanaf oktober 1945 woont er het gezin Santcroos; de ouders zaten in de oorlog in Beringe ondergedoken, hun heel jonge kind in Nijmegen. Iets later gaat Vera met haar geliefde Benjamin Frank, die zat ondergedoken in Batenburg, en met anderen wonen in het huis van de rabbijn op de Gerard Noodtstraat 27. In de huwelijksaankondiging in De

Gelderlander van 14 augustus 1945 geven ze ook hun namen op de vervalste persoonsbewijzen: Mieke Andersson en Peter Steenbeek. Ook haar broer Louis en zus doken onder (hoewel het Rode Kruis schrijft, dat zij beiden gedeporteerd werden) en overleven, maar haar ouders werden vermoord in Sobibor. Louis trouwde later met Yvonne Levitus.

Gezin de Lange (bron: site JM)

Engelina de Leeuw (5 juni 1859, Tiel) zit met haar beide dochters **Hendrina Seemer** (6 december 1885) en **Elisabeth Seemer** (29 augustus 1889) ondergedoken eerst bij B. Moonen, misschien toen op Broerdijk 18 en vervolgens op Broerdijk 24. Moonen verhuisde naar Amsterdam en de vrouwen bleven toen bij de nieuwe bewoner, Peeters, die hen later verried. Henrica of Elisabeth was procuratiehoudster geweest bij Moonen.

Ze woonden in Amsterdam. In de onderduikperiode komt zij te overlijden en zij wordt begraven in de tuin van Moonen. De beide dochters moeten dan vertrekken en gaan naar de ouders van Arnoldus Hildebrand, Sparrestraat 5. Arnoldus zelf woonde in die straat op nummer 11. Peeters gaf dit adres vervolgens door aan de politie. Zij werden daar op 13 februari 1943 opgepakt. In samenhang hiermee werden ook Jacob Levitus, Leentje Cohen en meerdere helpers op die dag opgepakt, onder wie J. van Gaalen, A. Breebaart, A. Hildebrand en A. Peeters zelf, hoewel hij lid was van de NSB.

Over **Bertha van Leeuwen** (23 februari 1870) staat de melding in het Recherchedagboek van de politie van Nijmegen dat zij is opgepakt eveneens op 13 februari 1944.¹² Wij kunnen nu geen nadere gegevens over haar vinden.

Arrestatie van Bertha van Leeuwen. Staat er wel 'Leeuwen'?

Florette Sanders (23 december 1894) en **Alfred Levy** (25 juli 1880) en hun drie dochters kregen in juli 1942 een oproep om naar Kamp Westerbork te gaan. Zij besluiten dan

¹² Delen van dit Recherchedagboek (RAN 85, inv.nr.3923) staan op deze site.

onder te duiken. Toch komen de dochter Johanna en Carla op 30 april 1943 in Kamp Westerbork. Op 7 september 1943 vlucht Johanna (4 september 1919), die daar in het ziekenhuis werkte, met behulp van een Duitse communistische gevangene. Carla (1 juli 1917) wordt op 11 mei 1943 op transport gezet naar Sobibor. “Verdere stappen hebben geen zin. Vermoedelijk op transport” staat er op de kaart van de Joodse Raad.

De ouders doken onder in Amsterdam bij Frans de Jonge en Johanna Margaretha Ploegman. De jongste dochter, **Lucy Levy** (6 november 1919, stenotypiste) dook onder in Nijmegen op de Willemsweg 183 bij Cornelis Soerink en Jaan Wierda. Cornelis ging vaak op zoek naar voedsel en fietste ook naar Amsterdam om voedsel te brengen naar de ouders van Lucy. Bij de aanslag op De Kadet op 4 juli 1944 op de Willemsweg recht tegenover hun huis werden alle huizen in de straat grondig doorzocht. Alle onderduikers moesten toen een week lang ondergronds blijven. Volgens het verslag op Yad Vashem zaten bij hen ook ondergedoken **Van den Bergh** (een gezin) en een **mevrouw Oppenheim**. Wij weten niet wie hier bedoeld zijn.

Maurits en Suzanne van Leeuwen, een echtpaar afkomstig uit Amsterdam, dook volgens een verklaring op Yad Vashem onder in Nijmegen. Vanwege dreigend verraad werden zij in de lente van 1943 verwezen naar een echtpaar in Friesland, namelijk Jenke Tjeerdsma en Paulus Paulusma, een garagehouder in het kleine dorp Korte Hemmen. Nadere gegevens kunnen wij niet vinden.

Eind september 1943 werd, volgens het verslag dat is geschreven omdat aan haar in 2003 de Yad Vashem-onderscheiding voor hulp aan Joden werd toegekend, aan Petronella Grandjean, die kort ervoor was getrouwd met Adam-Verschuur, gevraagd of zij een baby in huis wilde opnemen, **Robert Lissauer**. Kort daarna regelde zij ook een adres in de omgeving voor de ouders van **Robert, Lo (Lodewijk) Lissauer** (16 november 1913) en **Ellie Rubens**. Deze trokken kort erna ook bij Petronella in. Na een tijd regelde Petronella dat Lodewijk verder kon verblijven bij haar eigen moeder. In februari 1944 werd bij Petronella een Nederlandse SS'er ingekwartierd. Ellie Rubens verfde haar haren blond en deed zich voor als de huishoudster. Het lukt ons niet om meer gegevens over de onderduikgeefster te traceren. Zij kreeg de onderscheiding in Brussel.

Henriëtte Menko (16 september 1895) uit Groningen wordt na verraad opgepakt op 9 september 1942 bij Hendrika Ziel, die een pension dreef aan de Oude Heeschelaan 532, nu: Tweede Oude Heselaan 532, op de hoek met de Voorstadslaan, en haar man, de fabrieksarbeider J. Arnold. Na deze arrestatie werden diverse andere personen opgepakt onder wie een man van ongeveer 22 jaar oud met de achternaam **Lion** en zijn **vrouw**, van wie we de achternaam niet kennen. Zij kwamen uit Den Haag en zaten ondergedoken op de Emmalaan 11 bij Marianne van Beek en F.V. Baars. Details over hun identiteit hebben wij niet. Verder werden erna opgepakt in Den Haag de zoon van Henriëtte, Irwin Serphos, Anna Van Leeuwen en de Haagse internist W.F. Noordhoek Hecht, en in Nijmegen de artsen J. Lagerwerff en Hessel Groeneveld. Henriëtte Menko zat aanvankelijk korte tijd bij de gynaecoloog Charles Lagerwerff op de Oranjesingel 32. Tijdens het naoorlogse vooronderzoek in deze zaak verklaart Juriaan Schats, 60 jaar, ambtenaar NS, Emmalaan 8, dat hij toen na bemiddeling van Arnold een **Joodse**

vrouw in huis had genomen, die toen ook is opgepakt. Wij weten niet over wie het gaat. De hele zaak kwam op gang nadat Isaac Koren informatie had gegeven aan de SD'er Gerritsen, die na de oorlog aanvankelijk ter dood werd veroordeeld, hetgeen in hoger beroep werd teruggedraaid. Isaac Koren werd overigens kort na het verraad toch gedeporteerd.

Juul Mechanicus (1920) en **Rita Mechanicus** (1918) doken samen onder bij de apotheker Heinsius aan de Molenstraat 98. De vader van de twee, Philip Mechanicus, schreef over zijn jaren in Westerbork het beroemde boek *In dépôt*, waarin hij ergens vermeldt nog een brief van Juul te krijgen in Westerbork. Na Nijmegen verborg Rita zich wellicht nog even in Utrecht bij haar verloofde, Juul bleef lang op de zolder bij Heinsius. "We hebben tijdens de onderduikperiode vaak in de rats gezeten," zei Jo Heinsius. "Wij wisten inmiddels dat de Duitsers de huizen doorzochten om de joden op te halen. Mijn apotheek had regelmatig nachtdienst, dus als er gebeld werd, dan moest ik opendoen. Je wist nooit wie er op de stoep stonden, klanten of de Duitsers," zegt Heinsius in het boek van Broersma. De apotheek lag bovendien tegenover het bureau van de *Grüne Polizei*. In februari wordt het pand getroffen bij het bombardement en de beide zussen verbleven nog enige tijd in het huis van een andere apotheker, bij Rinia van Nauta en haar dochter C. v.d. Ploeg aan de Berg en Dalseweg 326.¹³

Van **Frederika Mendels** (2 januari 1907, Arnhem) was haar man Elia Broekman gearresteerd, naar KL Mauthausen getransporteerd en daar vermoord. Zij zwerft dan in wanhoop van het ene onderduikadres naar het andere. Op 12 mei 1944 wordt zij door Wiebe gearresteerd bij Elizabeth Maria Voorn en J.A.M. Bruineman op de St. Annastraat 174. Zij zit daar dan sinds drie weken ondergedoken en werkt er ook in de huishouding. Zij wordt overgebracht naar Arnhem. Van daar gaat zij op 16 mei 1944 naar Kamp Westerbork en op 19 mei verder naar Auschwitz.¹⁴ Zij stelt haar ervaringen in Auschwitz op schrift en in Israël zijn deze in boekvorm uitgegeven. Uiteindelijk keert ze via Odessa en Marseille terug naar Nederland. Zij vertelt in het boek dat zij kennelijk is herkend door een passant, Revenhorst, hun vroegere buurman in Arnhem. Ook de onderduikgevers bevestigen deze lezing.¹⁵

Frederika Mendels met man en kinderen

¹³ Zie over hen ook in Koert Broersma, *Buigen onder storm*, een biografie van Philip Mechanicus; het boek is te downloaden.

¹⁴ Over dit transport, zie ons artikel *Zigeunertransport* op deze site.

¹⁵ In: Nationaal Archief, CABR WIEBE Bureau Juridische Zaken/Zuivering van de afdeling Politie en Taakvoorganger 1944-1965, Inv.nr.6743.

Een Joodse onderduiker uit Amsterdam met de naam Mendels, L.S. werd op 10 juli 1943 in Nijmegen opgepakt en op 13 juli 1943 overgebracht naar waarschijnlijk de SD in Arnhem. "Am 10 Juli 1943 wurde wiederum eine Jude aus Amsterdam mit falschen Personalausweis festgenommen und dem Sd zur Verfügung gestellt," schrijft de plaatsvervangend hoofdcommissaris Heygele aan PG De Rijke. Het moet gaan om **Louis Sally Mendels** (29 augustus 1916) van het Meerhuizenplein in Amsterdam, die op 14 of 15 juli 1943 in Westerbork komt en op 20 juli 1943 verder gedeporteerd wordt naar Sobibor. Zijn moeder, Sophia Weijl, dook ook onder, we weten niet waar. Ergens op de Hunzestraat 14, maar in welke plaats? Zij werd niet opgepakt.

Frederika Nathan (Winschoten, 5 februari 1897) en **Mozes Zendijk** (Elst, 9 december 1886) zaten samen ondergedoken op de Berg en Dalseweg 236 (waar nu De Grut is). Zij verhuizen met de onderduikgevers mee naar het adres Pater Brugmanstraat 60. Bemiddelaars bij de onderduik waren Jacques Verlaak uit Olst en J. Kampkens uit Elst. De onderduikgever brengt Frederika en Mozes op 6 augustus 1944 naar het nieuwe onderduikadres in Helmond, Stationsplein 3, vooral omdat zij bang waren omdat in het benedenhuis een NSB-gezin woonde. Net op die dag wordt het huis in Nijmegen doorzocht na verraad door Etiënne Oostendorp (Soerabaja, 15 september 1922). Vreemd genoeg hebben agenten het in de naoorlogse verklaringen over een huis in de Mesdagstraat. Oostendorp was kantoorbediende bij het GAB en Rijksambtenaar Sociale Zaken en later employé KLM. Hij woonde sinds 1939 op de Berg en Dalseweg 279. De onderduikgevers waren Marinus Renirie (Rotterdam, 12 februari 1917, banketbakker) en Hendrina Dekkers (Nijmegen, 5 februari 1917). Bij de huisdoorzoeking geeft Hendrina onder druk het nieuwe adres in Helmond door, waar de beide onderduikers worden opgepakt door de agenten Roecoert en Geerts, die hiervoor ieder f 60 tot f 80 van de SD ontvangen, in Den Bosch of in Arnhem Ook de onderduikgever in Helmond, Eduard van de Kimmenade, wordt vastgezet. Frederika en Mozes gaan met het laatste transport vanuit Nederland naar Auschwitz.

Frieda Nijkerk (Amsterdam, 21 november 1909) zat waarschijnlijk ondergedoken op de Hertstraat 60, maar wij weten niet zeker wie daar toen woonden. Verdere details hebben wij niet.

Sophia Northeimer (Tolkamer, 1895) gaat ergens rond 1 mei 1940 weg uit Nijmegen met haar ouders. Zij overleefde als enige van haar grote familie de oorlog door onderduik; volgens secundaire bron – onderzoekers uit Tolkamer e.o. - was dat in Nijmegen. Misschien dook zij even in Nijmegen onder, maar toch vooral bij het paar Helmich van de Weg en Johanna Aarssen op de Zuiderzeestraatweg 29 in Oldebroek.

L. Heinsman, die bij het Distributiekantoor werkte en steeds meer bij het verzet terecht kwam, vertelt dat hij zorgde dat verwanten van de in Nijmegen wonende **Jeannette Pakkedrager**, vrouw van de ambtenaar Vuijsters van de Afdeling Bevolking, konden onderduiken. Wij kunnen dit nu niet verder reconstrueren.

Blijkens een getuigenis op Yad Vashem doken **Sophia (Fifi) Polak** (Nijmegen, 29 augustus 1896) en haar partner **Haim / Hendrik de Zoete** (Rotterdam, 21 februari 1903) even onder in Nijmegen bij een jeugdvriend, toen ze niet langer bij Tjeerde en Antje Miedema in Ede konden blijven, omdat een razzia dreigde.

Sophia Polak en Chaim de Zoete

Abraham Presburg (Amsterdam, 17 februari 1891) staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Zijn nieuwe adres is hier St. Annastraat 47, Nijmegen. Het is goed mogelijk dat hij hier zat ondergedoken. Ook zijn vrouw Helena de Leeuw en hun dochter Marie Presburg (13 april 1918) overleven door onderduik, van hen weten wij niet waar.

Hoofd van de Politieke Dienst, agent Verstappen, noteert op 28 december 1943 in het dagboek van de afdeling Recherche (RAN 85, inv.nr.3923) dat hij **Leo Polak** (Meppel, 8 mei 1893), onderduiker uit Den Haag, heeft opgepakt. Hij heeft een persoonsbewijs op naam van Leonard Polvliet. Leo Polak wordt overgedragen aan de SD. De aanhouding staat ook in RAN 2, inv.nr.13325 (ook op deze site); hij verblijft een nacht in een cel in Nijmegen alvorens verder gedeporteerd te worden. Hij was in 1942 verhuisd van de Bronckhorststraat 28 I in Amsterdam naar Den Haag. Hij stierf op 28 januari 1944 in Auschwitz.

Wiesje Prins (juli 1938, Nijverdal) werd eerst ondergebracht in Nijmegen in het gezin Francien Schrijver (21 februari 1889) en Jacobus Bemelaar (30 maart 1891) op de Brahmsstraat 3. Hij was onderstationschef en een van de meerdere medewerkers van de NS die actief waren bij het verschaffen van onderduik. Wiesje vertelde op straat tegen een vriendinnetje dat haar moeder zo'n mooie gele ster droeg op haar kleren en daarom moest Bemelaar snel zorgen voor een nieuw adres. Dominee Hijmans uit Nijverdal zorgde ervoor; Wiesje kon terecht bij Trijntje (Trinie) Roffel in Hengelo (Ov.). Trijntje zelf wordt nog vastgezet, waarna Wiesje ondergebracht wordt bij diverse verwanten.

Debora Roos (Paramaribo, 17 juli 1894) was de dochter van een rabbijn in Suriname. Ze was verpleegster en in 1924 gehuwd met Daniël Samuels, die echter al enige maanden later overleed. Debora woonde later in Heiloo en vervolgens in Amsterdam op de Raphaelstraat 18 hs. Waarschijnlijk was zij net als alle Joodse inwoners van Heiloo op 22 april 1942 gedwongen naar Amsterdam gegaan. Ze zat ondergedoken onder de naam Helena Walker in het gezin van Johanna Korderijnk (7 juli 1906) en de bankwerker Pieter Smaling op de Distelstraat 86. Smaling werkte bij de Papierfabriek Gelderland op de Voorstadslaan. Debora was bij hen gekomen na bemiddeling door de directeur van de fabriek, Marinus Spillenaar Bilgen. Zij woonde eigenlijk in Heiloo. Zij werd daar opgepakt op 22 september 1943 door de agenten van de Politieke Dienst Kaal, Hidskes en Verstappen. De onderduikgevers en Debora worden overgebracht naar het hoofdbureau van politie en vervolgens naar de SD in Arnhem, waar Debora tenslotte haar ware identiteit prijs gaf. De onderduikgevers werden toen vrijgelaten. Debora werd op 7 oktober 1943 overgebracht naar Westerbork en in februari 1944 verder gedeporteerd naar Auschwitz, waar ze na aankomst onmiddellijk werd vermoord.

Peter Santcroos (Naarden, 11 september 1943) werd ondergebracht bij ds. Creutzberg en zijn vrouw Françoise aan de Hazenkampseweg 26. Hij werd erheen gebracht door de dochter van Creutzberg, die in Naarden als verpleegster assisteerde bij de bevalling. Peter blijft tot aan de bevrijding bij hen. De ouders Daniël Santcroos en Elizabeth Speelman waren eerst ondergedoken bij Erna Frieda Seliger (12 december 1910), echtgenote van H. Reichmann op de Bikbergweg 32 in Huizen. Daniël wordt opgepakt maar Elizabeth niet. Hij weet te ontsnappen uit Kamp Westerbork en hij en zij weten elkaar terug te vinden op zijn onderduikadres in Beringe in Noord-Limburg.

Max Sleutelberg (16 september 1935) en **Levie Sleutelberg** (31 oktober 1930) kwamen uit Hilversum en zaten in Mook ondergedoken bij Piet Van Beuningen aan de Rijksweg en werden daar opgepakt door Wiebe en Verstappen. Het adres was verraden door de ook in Mook wonende Anna Thijssen, de schoonmoeder van agent Verstappen, die getrouwd was met haar dochter Maria Roeloffs. Met het laatste transport vanuit Nederland gingen Max en Levie op 3 september 1943 naar Auschwitz. Piet van Beuningen wordt naar Kamp Oranienburg gebracht.

Levie Sleutelberg

In Malden, Mook, Heumen en Overasselt werden Joodse kinderen opgevangen door tussenkomst van George Edgar (Boy Edgar), die in 1943 met zijn Joodse vrouw Mimosa (Mia) Frenk op de eerste verdieping van het etablissement 'Het Begijnhof' tussen Malden en Molenhoek ging wonen en er ging werken als arts. De hier genoemde Max en Levie Sleutelberg kwamen door zijn bemoeienis in Mook. En zo nam de familie Jan en Kaat Beelen in Overasselt een Joods meisje **Marion Kaufman** op in hun gezin. Zij is kunnen wegkomen uit de Hollandse Schouwburg. Wij hebben naar het werk van Boy Edgar verder geen onderzoek gedaan. Op internet zijn er diverse verwijzingen. Over Marion Kaufmann, zie: Hinta Gravestein, *Wie één leven redt, redt de hele mensheid: de onderduik van Reni Hendriks en Marion Kaufmann*, in Dorpskrant Overasselt en verder is er het boek van Geert Dibbets, *Achter het front. Heumen en Malden september 1944 – zomer 1945*, waarin de gebeurtenissen ter sprake komen. Dat het over tientallen kinderen gaat, zoals sommige sites melden, lijkt ons niet helemaal juist, maar we weten dit verder niet. Boy Edgar kreeg een postume Yad Vashem-onderscheiding voor het redden van vijf kinderen.

Ook ten (zuid-)westen van Nijmegen werd vrij veel ondergedoken, met name in Batenburg, Horssen en Ewijk. Dit werken we hier verder niet uit.¹⁶

¹⁶ Over Joodse inwoners van Nijmegen die in Batenburg en Horssen onderdoken, zie onder meer onze artikelen *Stolpersteine - Hindestraat 33 (Oppenheimer)* en *Stolpersteine - Lange Hezelstraat 41 (Minco)*.

Andries Swaab (1 augustus 1941) werd ondergebracht bij Johanna Hermina Janssen en haar man Van der Lee in de Esdoornstraat 62. Zijn moeder had hem daar gebracht in mei 1943, maar huisgenoten melden op zeker moment zijn verblijf daar bij de agent Spee. Hij wordt er opgepakt door de Nijmeegse politie in september 1943. Op 5 april 1944 wordt hij overgebracht naar Theresienstadt en naar wij nu weten is hij daar bevrijd.

De familie **Trompetter** uit Amsterdam had een kind en een pleegkind, de zoon van zijn zus. Zij was al gedeporteerd met haar man en had tevoren haar zoontje naar haar broer gebracht. Een van de beide kinderen wordt ondergebracht in een verpleeghuis in Nijmegen, volgens een rapportage van Yad Vashem, die gemaakt is bij de toekenning van een onderscheiding aan Cornelia van de Wouw en Jan van Domburg in Tilburg.

Antje Turfrijer (16 december 1926) staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als nieuwe verblijfplaats staat hier alleen genoteerd: Nijmegen. Onderduik in Nijmegen is onzeker; als oude adres wordt genoemd: Bergstichting, Naarden, waarschijnlijk is bedoeld Bergstichting Laren. De ouders van Antje werden vermoord.

Jacob Vecht (4 augustus 1922) had een *Sperre* als keukenknecht bij de Joodse Raad. Hij was eerder accountantassistent. In april 1945 geeft hij als zijn adres op Javastraat 63, Nijmegen. Het is niet zeker dat hij en ook Vera de Lange hier zaten ondergedoken. Het opgeven van een adres aan het CRJ is hiervoor wel een aanwijzing, maar geen bewijs. Bovendien weten wij niet zeker wie er in het pand woonden tussen juli 1942 en mei 1945, dus wie dan de onderduikgevers zouden zijn geweest.

Samuel Vecht (Amsterdam, 21 november 1925) staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als nieuw adres staat opgegeven: St. Annastraat 185, Nijmegen (bij Prof. G. Brom). We mogen aannemen dat hij op dit adres zat ondergedoken. Het oude adres was Harmoniehof 35, Amsterdam. Zijn zus Milly dook onder in Heemstede, werd opgepakt en in januari 1944 op transport gezet.

De familie Vogel vlucht 1937 vanuit Duitsland naar Eindhoven. Dochter **Ellen-Marie Vogel** is dan vijf jaar. De moeder Gertrud Löwenstein werd in Eindhoven opgepakt op 2 augustus 1942 bij de razzia op katholieke Joden in Eindhoven door de *Ordnungspolizei* Tilburg. Ellen-Marie Vogel is aan het begin van de oorlog opgenomen in het pensionaat Catharinenberg in Oisterwijk. De burgemeester van Geldrop, van der Putt, doet pogingen om de vader, Kurt Vogel, op de zogenoemde Barneveld-lijst te krijgen, maar tevergeefs. Op 20 april 1943 wordt hij naar Sobibor gedeporteerd. Ellen-Marie blijft op Catharinenberg tot 18 juli 1942. Van der Putt regelt dan een onderduikplaats voor haar in de St. Maartenskliniek aan de Berg en Dalseweg bij Nijmegen, maar gelegen in de gemeente Beek-Ubbergen. Ze wordt naar Nijmegen gebracht door Jo Beckers, die secretaresse was geweest bij Kurt Vogel. Ellen-Marie was net op tijd ondergedoken, want de politie van Oisterwijk wil haar oppakken op 2 augustus 1942 bij de landelijke razzia op katholieke Joden. De twee agenten (veldwachters) doen in een rapport verslag aan de burgemeester van Oisterwijk: 'Rapport Verstappen en Berkers aan Burgemeester van Oisterwijk': "Ingevolge daartoe in den nacht van 1 op 2 augustus 1942, omstreeks 2 uur, ontvangen opdracht hebben wij Johannes Hendrikus Verstappen, Chef-veldwachter en Petrus Johannes Berkers, veldwachter. Bij het door

de gemeentepolitie gehouden onderzoek bleek, dat Ellen-Marie Vogel, (...) Pensionaat Catharineberg, A no. 50, zich thans daar niet bevond, doch volgens opgave werd verpleegd in de St. Maartenskliniek, Hengstdal te Nijmegen, zulks in verband met een daar te ondergane operatie." De gang naar Ubbergen werd dus wel aan de politie doorgegeven door de zusters van het pensioaat, maar vervolgens niet aan enige hogere instantie.

Ellen Marie blijft in de Maartenskliniek totdat het gebouw in 1944 door de Duitse *Wehrmacht* gevorderd wordt. Ze duikt dan waarschijnlijk enkele dagen onder bij de familie Steens (Heilig Landstichting), vandaar gaat ze naar het Doveninstituut in St. Michielsgestel, waar ze in de schuilkelders de bevrijding meemaakt. Ze wordt dan opgenomen in het gezin van de genoemde Jo Beckers en haar man Ad Moerlands, maar verblijft dan in ieder geval doordeweeks in het internaat Mater Dei aan de Berg en Dalseweg in Nijmegen.

Hens de Vries (Amersfoort, 19 juni 1909t) staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als nieuw adres wordt hier genoemd Tooropstraat 73 in Nijmegen. Mogelijk zat zij hier ondergedoken. Op het adres woonde N. van de Bergh. Henny woonde eerder op de P. Buyslaan 9 in Amersfoort.

Alfred Wagenaar (Amsterdam, 15 februari 1886) woonde op het Hanenburgerplein 50 (mogelijk bedoeld: Hanenburglaan?) in Den Haag. Op 4 februari 1943 melden de politierapporten van Amsterdam: "A.P. Munneke (brengt) vanaf de NZ Voorburgwal op aanwijzing van Willem Schipper (Naarden, 14 juni 1907), wonende Joost Bankerstraat 19 alhier (mogelijk bedoeld: Joost Banckertstraat) een persoon die opgeeft genaamd te zijn: Alfred Wagenaar. (...) Genoemd persoon zou als Jood in het openbaar geen ster dragen, zoals dit is voorgeschreven. Na onderzoek aan het 11e bureau, is gebleken dat voornoemde persoon een Jood is, genaamd Araön Wagenaar en zonder ster heeft geloopt, zonder vergunning heeft gehandeld en was ondergedoken in Nijmegen en is wegens plaatsgebrek weer naar bureau Warmoesstraat gebracht en ingesloten."

Jeanette Weinberg (26 december 1942) woonde op de Kr. Mijdrechtstraat 84, Amsterdam. Haar naam staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden, Afdeling van de Joodsche Coördinatie-Commissie voor het bevrijde Nederlandse gebied, Eindhoven, Supplement AIII, supplement bij de lijst van maart 1945. Haar nieuwe adres is hier: Busquet, St. Annastraat 174, Nijmegen. Haar ouders Olga Hoffenreich en Hans Weinberg zaten kennelijk op Hierderweg 201 in Elspeet ondergedoken.

Margareta Weinberg (Rotterdam, 1 maart 1907) woonde op Paltzerweg 55, Bilthoven. Zij staat op een lijst van het Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als adres geeft zij hier op: Ubbergen U 63. We nemen aan dat zij hier zat ondergedoken bij haar zus Johanna Weinberg, die met een niet-Joodse partner was gehuwd. Waarschijnlijk zat ze ook enige tijd ondergedoken bij Bosman-Booden, Acaciastraat 46, die spreekt over: "(...) en als ze persé iets betalen willen, dan heb ik het

nog zoals de Heer Hendriks wel weet van Mej. M. Weinberg (jodinetje) zoo de fl 20 gegeven voor het goede doel.”¹⁷

De politie pakte de vader, de moeder, broers en zussen van **Johannes Weisz** (Den Haag, 4 maart 1937), ruimer bekend onder de naam **Zoni Weisz**, op 16 mei in Zutphen op bij de grote razzia op Sinti en Roma in heel Nederland. Maar Zoni was op dat moment bij zijn tante van vaderskant in Vorden. Ook dit gezin wordt weliswaar opgepakt, maar Zoni weet in de verwarring op het station van Assen te ontkomen. Hij wordt dan doorgestuurd naar een oom van vaderskant, duikt onder in Groenlo en Beltrum en tenslotte in Nijmegen - bij zijn grootouders van moederskant daar, bij Petrus Johannes Vos en Allegonda van Baardewijk, Nieuwemarkstraat 16c.

Regina Wittkowski (Inowroclaw, Polen, 13 maart 1875, haar naam ook wel gespeld als Witkowski) was voor de oorlog naar Mook gevlucht. Wanneer alle Joden zich in april 1943 in Vught moeten melden, onder wie haar verwanten in Mook, ligt zij toevallig net in het Canisiusziekenhuis in Nijmegen en zij is daar onder een schuilnaam blijven werken. Kennelijk heeft het ziekenhuis haar naam niet doorgegeven. Waar zij toen buiten werktijden woonde weten wij niet. Zij overleefde de oorlog en haar kleindochter Eva, die de oorlog overleefde door onderduik in Ermelo, kwam na de oorlog bij haar wonen.¹⁸

Kort naschrift over de hulp aan Joodse onderduikers

In ons artikel *De onderduik, Joodse inwoners van Nijmegen die proberen te ontsnappen* zagen we dat Joodse inwoners van Nijmegen vaak onder de uiterste druk der omstandigheden een goed heenkomen zochten en dat ze daarbij veelal de hulp inriepen van kennissen via hun werk of van verre familie. Niet in alle gevallen konden wij deze relaties precies reconstrueren.

Van mensen die van elders in Nijmegen en omgeving onderdoken kunnen we iets soortgelijks zeggen. Er bestond naar onze indruk in 1942 nog geen hecht netwerk in Nijmegen van mensen die onderduikers hielpen. Aan de andere kant was er toen toch al een hele groep mensen actief bezig op dat gebied.

Er is niet zoveel gepubliceerd over wat voor verzetsactiviteiten er in deze periode ontstonden en wie zich hierbij aansloten. De meeste publicaties gaan over wat er groeide in de loop van 1943 en daarna. Vanaf eind 1942 groeit ook snel het aantal mensen dat een schuilplaats zoekt: er zijn er die niet willen werken in Duitsland, er zijn er die gezocht worden vanwege hun activiteiten. Het aantal Joden dat na april 1943 nog een veilig heenkomen kan zoeken neemt om duidelijke redenen snel af. Over vele van de hier genoemde personen die ondersteuning boden is wel een en ander te vinden, over andere weinig of niets. We willen en kunnen hier niet volledig zijn; we willen alleen kort aangeven wie er als betrokkenen bij de hulp aan Joodse onderduikers her en der worden genoemd. Laten we daarnaast vooral de meeste mensen niet

¹⁷ Zie rapport over De Vries, schuilnaam Dick; in: RAN 637, in.nr.7 G.O.I.W.N. afdeling Nijmegen. Karel Bosman, Acaciastraat, met gezin; hij was hoofd-wachtmeester Staatspolitie; zie Woningkaart.

¹⁸ Bron is hier vooral: Labro e.a. *In swaeren noodt* (boek over de oorlog in Mook e.o.).

vergeten die metterdaad Joden in huis namen. Vaak waren zij ook verder zeer actief in het verzet. Slechts een enkeling in Nijmegen bood onderdak vanuit lage beweegredenen, waarbij we vooral aan Peeters aan de Broerdijk denken.

We noemen hier slechts een aantal mensen die we vaker in de stukken tegenkwamen. Dokter Groeneveld, dokter Lagerwerff en dokter Bol hielpen in de zomer van 1942 personen om onder te duiken en lijkten op hun spreekuren ook adviezen te geven en te zoeken naar schuiladressen. Dokter Bär van de Maartenskliniek hielp mensen die gevaar liepen door kwetsuren te fingeren. De twee eerstgenoemden werden hiervoor opgepakt. Ook de Joodse artsen Van Gelder en Hertzdahl waren actief bij de pogingen om hen die gevaar liepen hun weg te laten vinden. Dominee Creutzberg en zijn vrouw Françoise worden ook vaker genoemd.

Daarnaast komen we Loek Visser, van oorsprong uit Arnhem, vaak tegen - en natuurlijk zijn partner Sietske Hoekstra. Hij hielp bijvoorbeeld de echtparen Agsteribbe-Leeraar en Agsteribbe-Philips naar Nijmegen te komen en ook toen zij een ander adres in Nijmegen moesten hebben, hielp hij een van deze koppels verder op weg.¹⁹ Zij kwamen toen terecht bij het echtpaar Ben Companjen en Judith Dekker en vervolgens bij Antoon Jaspers en zijn vrouw aan de Hindestraat 32, ook al namen die we vaker tegenkomen. David Reens en Wilhelmina van Es zijn zelf actief in het verzet, ook in hun onderduikperiode. Eerder lijkten ze Bertha van Gelder te helpen wanneer zij wil vluchten; maar als ze zelf moeten onderduiken worden ze geholpen door Ep Brendel, die voorzien van wapens met hem meegaat naar Rotterdam. David kreeg een seintje van Tjerk Spijkstra dat ze hem zouden komen halen en samen met de CPN'er Louis Laarmans en Ep besluiten ze David naar Rotterdam te brengen. Wilhelmina zal hem korte tijd later daarheen volgen. De drukkerij van Van der Veer aan de Molenstraat zorgde in die periode voor valse papieren en maakte de stempels na.²⁰

¹⁹ Hij dook onder bij Van Eimeren in de Leeuwstraat 69. Hij werd opgepakt en naar de Koepelgevangenis in Arnhem overgebracht, waaruit hij bevrijd werd. Het huis van Van Eimeren werd leeggehaald door het verhuisbedrijf Van Wezel en de agent Warnaar ging er wonen. Ook Sietske Hoekstra, de vriendin van Loek was actief en redde onder meer, als non verkleed, in 1943 op het station van Amsterdam Sallo van Gelder uit Aalten van deportatie en zij smokkelde de hierboven genoemde Esther Bamberger vanuit Kamp Westerbork naar Nijmegen om haar onder te brengen bij An Jansen en Ep Brendel.

²⁰ Het gaat om de drukkerij en winkel van A. van der Veer, het Vulpenhuis, aan de Molenstraat 94. André en Wim van der Veer, twee zonen, installeren een tweedehands drukpers in de kelder van wijnhandelaar A. Hekking in de Platenmakersstraat 31. Verder kreeg André de beschikking over een stencilmachine en een typemachine. Ze drukken onder meer de stakingsoproep, eind april 1943. Beiden worden ter dood veroordeeld en op 3 mei 1943 gefusilleerd, samen met Toon Fredericks met wie ze steeds samenwerkten.

Reclame Vulpenhuis op een kaart van Nijmegen; rechts: An Jansen.

Na de periode in de buurt van Rotterdam zoeken ze weer een schuilplaats in Nijmegen en werken dan onder meer samen met de drogist Poelen. David noemt ook ketelmaker van de NS, de CPN'er Jan Diersmann, Hengstdalseweg 155 als iemand bij wie Joden onderdoken. Verder noemt hij nog - maar dan spreken we al over 1943, wanneer vooral personen die onderdoken voor de *Arbeitseinsatz* werden geholpen - bakker Rengers, Lodewijk Laarmans, Nel Peters, Henri Achterbergh, Dijker en Peijnenburg en iemand uit Wageningen met de naam Willems.

Opvallend is dat we zien dat meerdere mannen die bij de Nederlandse Spoorwegen werkten actieve onderduikgevers waren. We noemden hierboven Bram Hopman, Jacob Bemelaar en Juriaan Schats; mogelijk ook A. Langelaar. De CPN-groep bij de NS bestond uit o.m. Jan Diersman, Bram Hopman, Gerrit Jan Jurriëns en Wopke Leijenaar. Bram Hopman bracht het blad *De Waarheid* rond en pleegde samen met Wopke Leijenaar sabotagedaden zoals het in de war sturen van het seinwezen, het onklaar maken van een locomotief in de werkplaats en het ontregelen van het goederenverkeer naar Duitsland. Hij had contact met de verzetsgroep van Toon Fredericks.

An Jansen en haar man Ep Brendel, die we al noemden, nemen ook onderduikers in hun huis aan de Haagbeukstraat, in ieder geval de nog heel jonge uit Westerbork ontvoerde Esther Bamberger. Ep moet zelf onderduiken en An wordt gedeporteerd naar Ravensbrück, waar zij wordt vermoord.

Clara Drielsma noemt als helpers Langelaar uit Nijmegen, mogelijk A. Langelaar die bij de NS werkte. De bonkaarten kregen zij en haar moeder via kapelaan Sloot uit Elst en de persoonsbewijzen van Frieso van Hoorn uit Enschede, wiens schuilnaam toen Jan-Willem Frieso was.

Heel actief waren ook Geertruida van Geijn en haar man Hendrik van Kampen, bij wie Marianne Van Raap zat ondergedoken.²¹ Hendrik, die werkte en saboteerde bij de PTT, en Marianne worden samen gearresteerd en zullen beiden vermoord worden in een kamp.

Margaretha Hienkens en haar man Frans Reichert (van de Vrij Nederlandgroep) hielden onder meer de drie kinderen Rothe verborgen. Vlak voor de bevrijding werd Frans doodgeschoten.

²¹ Over Marianne van Raap en andere Joodse inwoners van Nijmegen die onderdoken, zie ons andere artikel daarover op deze site.

Namen die we ook vaker tegenkomen zijn die van Alink, Vlijm, Grotenhuis, Jan van Strien, Ben Companjen, het paar Antoon Jaspers en Johanna Teijken, Van Eldik, Jacoba Flipse (vrouw van Van den Tempel). Ben Companjen werkte bij de Papierfabriek Gelderland. De directeur van de fabriek, Marinus Spillenaar Bilgen, bemiddelde ook vaak voor onderduikers, Joden en ook mannen die aan de *Arbeitseinsatz* wilden ontkomen. Marinus Spillenaar Bilgen werd op 7 augustus 1944 opgepakt, naar PDL Amersfoort gebracht, vervolgens naar Kamp Vught waar hij op 4 september werd doodgeschoten.

Uit naoorlogs onderzoek, onder meer een niet gepubliceerd interview met zijn vrouw, bleek dat er ook meerdere Joodse onderduikers zaten in de werkplaats van Van Werkhoven op de Bronsgeeststraat 69. Ook daar aan de overkant bij Verburg op nr. 58 zaten waarschijnlijk onderduikers. Wij weten niet wie de onderduikers hier waren.